

Vefeyât/Obituary

İlahiyat Fakültelerimizdeki İslam Hukukçularının Öncülerinden Ağabeyim Prof. Dr. Hamza AKTAN'ın Ardından

Prof. Dr. Ali AKTAN

Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Emekli Öğretim Üyesi
aliaktan54@hotmail.com

Kütahya'nın Simav ilçesine bağlı Kuşu köyünde, 1943 yılının Kasım ayında ebeveynimiz Mehmet ve Selime Aktan'ın yedi çocuğundan ilki olarak dünyaya gelmiştir. O doğmadan bir süre önce, askerlik çağına giren babamızın Gelibolu'da muvazaflık dönemi başlamış ve askerliği, İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'ye etkisiyle 44 ay sürmüştür. Bundan dolayı nüfus kaydı Hüseyin amcamız tarafından, eskiden çokça görüldüğü üzere, gecikmeli olarak 28 Haziran 1944'te yaptırılmıştır. Kur'an okumayı 7 yaşında iken, kendi muhitimizin muteber hocalarından biri olan ana-dedemiz Tahir Hoca'dan öğrenmiştir. İlkokulu 1957 yılında köyümüzde bitirmiştir. O tarihe kadar köyümüzde ilkokuldan sonra tahsile devam edenlerin sayısı, hepsi de öğrenci olmak üzere bir elin parmakları kadardı. Onların da amacı ya öğretmen okulunu bitirip öğretmen, ya da İmam-Hatip okulunu bitirip din görevlisi olabilmektir. Düz bir devlet memuru olan kimse, köylünün gözünde istikbalini kurtarmış sayılırdı. Üniversitede öğretim üyesi olmak veya üst düzey mevki ve makamlara gelmekse hayal bile edilemezdi. Ülke genelinde yaygın olan yoksulluk ve gariplik, çoğu köylümüz gibi bizim aile için de geçerliydi. Birleşik sınıflarda eğitim veren ilkokulda sadece iki öğretmen görev yapıyordu. Yol, su ve elektrik yoktu; 20 km uzaklıktaki ilçe merkezine merkeple gidilip geliniyordu. Bunun için de şafak sökerken yola çıkılır ve ancak yatsı vaktinde eve dönülebilirdi. Oysa köyümüz 1952'de kasaba statüsüne kavuşup belediye teşkilatı kurulduktan sonra, bugüne kadar geçen 70 yıl içerisinde büyük gelişme kaydetmiş, üç ayrı istikametteki ilçelere asfalt yollarla bağlanmış, bunlardan Simav'a her gün tarifeli dolmuş seferleri düzenlenir hâle gelmiştir. Bizim çocukluğumuzda ailelerin, ilkokulu bitiren çocuklarını okutabilmeleri ancak birinin rehberliği ve göreceklere maddi destek sayesinde mümkün olabiliyordu. İlkokul öğrencisi iken, ondaki ilgi ve yeteneği fark eden öğretmeni Ahmet Öztürk, okumaya göndermesi için babamızı teşvik etmek suretiyle, üzerine düşen rehberlik görevini yerine getirmiştir. İzmir'de hâlen faaliyetlerini sürdüren ve o tarihlerde Kestanepazarı İmam-Hatip ve İlahiyatta Öğrenci Yetiştirme Derneği adıyla bilinen eğitim kurumu, başarılı öğrencilerini yatılı olarak ücretsiz okutuyordu. Annemizin yeğeni

Hakkı Ersoy da, adı geçen derneğin himayesi altında İzmir İmam-Hatip Okulu'nda öğrenciydi. Ağabeyim Hamza Aktan'ı köyden bizzat alıp İzmir'e götüren ve adı geçen kuruma kaydını yaptıran bu rahmetli büyüğümüz olmuştur. Kestanepazarı'na giriş onun için, değişimin ve yıllar sonra Diyanet İşleri Din İşleri Yüksek Kurulu başkanlığına kadar varan yeni bir hayatın başlangıcı olmuştur.

1957'den itibaren dört yıl boyunca derneğin Kur'an kursu programına tâbi tutuldu. Bunun son iki yılında, İzmir İmam-Hatip Okulu'nun dört yıllık birinci devresini dışarıdan bitirdi. Aynı okulun 1961'de başladığı ikinci devresi örgün eğitiminden ise 1964'te mezun oldu. Hemen ardından Kütahya il merkezinde bulunan Cedit Mescidi imam-hatipliğine atandı. O yıllarda üniversiteler ancak lise diplomasıyla öğrenci kabul ediyorlardı. Bu yüzden tahsiline üniversitede devam etmek isteyen meslek okulu mezunları, ya lise son sınıfın fark derslerini dışarıdan vererek ya da fiilen bir yıl daha okuyarak liseden de mezun olmak zorunda idiler. Hamza Aktan da her ihtimale karşı Kütahya Lisesi'nin son sınıfına örgün öğrenci olarak kaydını yaptırmaya karar verdi. Bununla birlikte İmam-Hatip Okulu mezunlarının, giriş sınavını kazanmak şartıyla, doğrudan gidebilecekleri iki yüksek okuldan birine devam etme imkânları da mevcuttu. Bu yüksekokullardan biri İstanbul'da diğeri Konya'da olmak üzere, günümüzde İlahiyat Fakültesi adıyla hizmet veren Yüksek İslam Enstitüleri idi. O da İstanbul'daki enstitünün açtığı sınava katılmış ve sonuçların ilan edilmesini bekliyordu. Burada kardeşi ve bu satırların yazarı sıfatıyla, şahsımı da ilgilendiren bir iki anıma kısaca değinmeden geçemeyeceğim. İlkokulu 1964'te bitirmiştım. Bütün sınıf arkadaşlarım gibi benim de önümde, yapmam planlanmış bir tahsil hayatı görünmüyordu. Ağabeyim maddi sebeplerden dolayı, beni okutma konusunda kararsızlık geçiren babamı cesaretlendirdi ve bu hususta kendisinin de yardımcı olacağını söyleyerek onu ikna etti. Bunun üzerine Kütahya Lisesi'nin son sınıfına kendi kaydını yaptırırken, adı geçen lisenin Ortaokul bölümü birinci sınıfına benim de kaydını yaptırmıştı. Okula iki hafta kadar birlikte gidip geldiğimizi bugün gibi hatırlıyorum. Liseliler için kırmızı, ortaokul öğrencileri için sarı şeritli olan şapkalarımız okul kıyafetlerimizin ayrılmaz birer parçasıydı. Birlikte okula gidip gelirken Yüksek İslam Enstitüsü giriş sınavını kazandığımı öğrenince liseden ayrıldı ve enstitüye kaydını yaptırmak üzere İstanbul'a gitti. Birkaç gün sonra Kütahya'ya döndü. Cedit Mescidi'ndeki görevinden, İstanbul'a naklettirmesi mümkün olmayınca istifa etmek zorunda kaldı. Benim kaydımı da Kütahya'dan alarak, İstanbul'da bugün Beyoğlu ilçe merkezi sınırları içerisindeki Fındıklı semtinde, semtin adı ile bilinen Fındıklı Orta Okulu'na naklettirdi. Kendisine ait müstakil bir binası mevcut olmayan Yüksek İslam Enstitüsü ise eğitimine, yine bu semtte Namık Kemal İlkokulu binasının bir kısmında devam ediyordu. Bu binada eğitimin yanı sıra, yatılı kalan enstitü öğrencilerine yurt hizmeti de veriliyordu. Benim onun yanında bulunmamdan ötürü ağabeyim,

arkadaşlarının barındıkları yurtta kalma imkânından maalesef yararlanamadı. Enstitünün hemen yanındaki eski bir binanın zemin katındaki üç odasından birini aylık 75 liraya kiralamayı uygun gördü. Odalardan her biri ayrı kapılardan aynı bahçeye açılıyordu. Bahçede suyu ancak temizlik için kullanılabilen, ortak kullanıma açık bir kuyu, bir tuvalet ve her daire için birer kömürlük mevcuttu. İkinci el demirden mamul çift kişilik yaylı bir karyola, bir çalışma masası, yemek yapmak için bir gaz ocağı ve birkaç kap kacak ile odaya yerleştik. Bizim kuşaktan olanlar mutfak tüplerinden önce gaz ocaklarının bir mutfak gereci olarak yaygın olarak kullanıldığını iyi bilirler. Soğuklar başlayınca da ısınmak için bir odun sobası alındı. Bütün bunları Kestanepazarı Derneği'nin bağladığı burs ve babamızın verdiği kısıtlı paralarla gerçekleştirmişti. İçme suyumuzu 150 metre kadar uzağımızda bulunan Selime Hatun Camii'nin çeşmesinden temin ediyorduk. Bir eğitim-öğretim yılını pek de iyi olmayan şartlar altında böyle tamamladık. Yıl sonunda ağabeyim enstitünün, ben ise orta okulun ikinci sınıfına geçmiştik. Ancak henüz çocuk yaştaki bir kardeşinin sorumluluğunu da taşıyarak, delikanlılık çağındaki bir kişinin, aynı şartlar altında eğitimini sürdürmesinin ne kadar zor olacağını bugün çok daha iyi anlayabiliyorum. El-Kelâmü yecürrü kelâmen (laf lafı açar) atalar sözünü doğrularcasına, yazımın amacı dışına çıkmakta olduğunun farkındayım. Onun için hayatımızın örtüştüğü bu dönemine ait kişisel hatıralarımı yazarak konuyu daha fazla uzatmak ve ayrıntılandırmak istemiyorum. Ancak ağabeyimin, kardeşi için gösterdiği tek taraflı bu fedakârlığın unutulup gitmesine de gönlüm razı gelmedi. Umarım özveri konusunda üçüncü şahıslara ve gençlere iyi bir örnek olur.

Hamza Aktan, hayatının bu dönemine kadarki deneyimini, Kuşu Liva dergisine verdiği bir söyleşide kısaca şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Öğrenim hayatında başarılı olmanın olmazsa olmaz şartı, öğrencinin okumaya, öğrenmeye ilgi duymasıdır. Başarılı olmanın bir diğer şartı da popüler mesleklere değil, ilgi duyulan alanlara yönelmektir. Maddi sıkıntılara karşı tasarruflu davranmak belli oranda bir çaredir. Aza kanaat, öğrencilerin çoğunluğunun kaderidir. Ben orta öğreniminde parasız yatılı yurttan kaldım. Yüksek öğrenimimde ise burs aldım. Babam da ihtiyacım olduğunda harçlıksız bırakmadı. Günümüz gençlerinin, bizim yaşadığımız şartlardan daha kötü şartlarda olmadığını düşünüyorum”.

1960'lı yıllarda yürürlükte olan yönetmeliğe göre, sınıfını doğrudan geçemeyen orta öğretim öğrencileri, başarısız oldukları ders sayısı fazla değilse, bu derslerden güz dönemi başlamadan önce ikmal (bütünleme) sınavına girerlerdi. Bu sınavlarda başarılı olanlar üst sınıfa geçerler, başarısız olanlar ise aynı sınıfı tekrar ederlerdi. İmam-Hatip okullarının birinci sınıflarında, diğer ortaokullardan farklı olarak 5 tane meslek dersi vardı. Ortaokulun birinci sınıfını doğrudan geçenler, bu fark derslerini vermek suretiyle

İmam-Hatip okullarının ikinci sınıfına yatay geçiş yapabilirlerdi. Ben de ortaokulda sınıfı doğrudan geçince ağabeyim, yaz tatilinde beni bu fark derslerinin sınavlarına hazırladı. İzmir İmam-Hatip Okulu'nda bütünlemeye kalan öğrencilerle birlikte, Eylül ayında söz konusu derslerin sınavlarına girdim. Tamamından başarılı olunca aynı okulun ikinci sınıfına yatay geçişim yapıldı. Sonraki tahsil hayatımda da ağabeyimin maddi ve manevi katkılarını görmüşümdür.

Benim İstanbul'dan ayrılmamdan sonra ağabeyim fark derslerini vermek suretiyle İstanbul Vefa Lisesi'nden de mezun olmuştu (1966). Lise diploması ile girdiği üniversite sınavında, istediği fakülteye gidebilecek bir başarı göstermesine rağmen İslam Enstitüsü'nden ayrılmadı ve ikinci bir lisans programı olarak, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap-Fars Dilleri ve Edebiyatları Bölümü'ne kayıt yaptırmayı tercih etti. Aynı yıl, günümüzde Beyoğlu Müftülüğü'ne bağlı olan Fatma Hatun Camii'nin imam-hatipliğine atandı. İki yıl boyunca, bir arada bu üç görevinin hakkını vermeye çalıştı. Nihayet 1968 yılında 10 üzerinden 8.1 not ortalamasıyla enstitüden mezun oldu. Edebiyat Fakültesi'nin ise üçüncü sınıfına geçmişti. Fakat o günün şartlarında, oradaki kaydını dondurarak askerlik görevini aradan çıkarmaya karar verdi. Bu görevini yedek subay olarak 1970'te Kars'ın Sarıkamış Topçu Alayı'nda tamamladı. Askerlik dönüşü Uşak İmam-Hatip Okulu'na tayin edildi. Burada 1973 yılına kadar meslek dersleri öğretmenliği ve müdür yardımcılığı görevlerinde bulundu.

1973'te Erzurum'da Atatürk Üniversitesi'ne bağlı ve o tarihlerdeki adı İslami İlimler Fakültesi olan İlahiyat Fakültesi'nce açılan asistanlık sınavlarına İslâm Hukuku bilim dalından müracaat etti. Sınava katılan 30 kadar aday arasında, kazanan iki kişiden biri oldu. Sınavın diğer kazanımı ise 1986 yılında geçirdiği elim bir trafik kazasında hayatını kaybedecek olan Doç. Dr. Ruhi Özcan'dır. 1973 tarihi itibarıyla, Türkiye'de akademik kariyerini İslam Hukuku bilim dalında tamamlamış bir öğretim üyesi mevcut değildi. İslam Enstitüleri ise eğitim, öğretim ve araştırma faaliyetlerini Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı birer yüksek okul olarak yürütüyorlardı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslam Tetkikleri Enstitüsü kadrosunda, bu alandaki çalışmalarıyla doçent unvanını kazanmış olan yegâne zat ise, günümüz Türkiye'sindeki İslam hukukçularının öncü büyüğü Salih Tuğ idi.

Erzurum İslami İlimler Fakültesi'nde İslam Hukuku Asistanı olarak göreve başladıktan sonra doktora tez konusunun tespiti ile ilgili ön hazırlıklarını altı ayda tamamladı. Daha sonra Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslam Dini ve Mezhepleri Tarihi Kürsüsü öğretim üyesi olan, Fas asıllı Prof. Dr. Muhammed Tavî Et-Tancî'nin görüş ve tasvibini de alarak, onun danışmanlığında *İslam Borçlar Hukukunda Selem ve İstisnâ*'

Akitleri konulu tez çalışmasına başladı. Tancî 1973'te Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmiş çok yönlü ve değerli bir İslam alimi idi. Adı geçen fakültede üçüncü sınıf öğrencisi iken, İslam Mezhepleri Tarihi dersini, bizim de bir yarıyıl kadar kendilerinden alma şansımız oldu. Ne var ki 1974 yılının Aralık ayında geçirdiği bir kalp krizi sonucunda, erken sayılabilecek bir yaşta, 56 yaşında iken rahmet-i Rahman'a kavuştu. Bu arada yine çok değerli diğer bir İslam alimi Bosnalı Prof. Dr. Muhammed Tayyip Okiç, Erzurum Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nde sözleşmeli öğretim üyesi olarak göreve başlamıştı. Okiç Hoca, tez çalışmalarını yarılaman Hamza Aktan'ın konusunu değiştirmeden yeni danışmanı olmayı kabul etti. Danışmanı ile aynı kurumda çalışıyor olmanın sağladığı imkân ile onun engin bilgisinden ve hiçbir öğrencisinden esirgemediği manevi desteğinden çok faydalandı. 1976 yılında tezini tamamlayıp teslim ettiğinde, jüri üyelerinden biri Hint asıllı meşhur İslam alimi Prof. Dr. Muhammed Hamidullah idi. Ömrünün yarısından çoğunu vatan hasretiyle geçirmek zorunda kalan ve 2002'de bir haymatlos olarak terk-i dünya eden Hamidullah, o sırada Erzurum İslami İlimler Fakültesi'ne misafir öğretim üyesi sıfatıyla gelmiş bulunuyordu. Böylece Hamza Aktan'a, daha akademik hayatının başlarında iken sırasıyla: biri Kuzey Afrikalı, biri Avrupalı, biri de Asyalı olmak üzere, biri diğerinden değerli ve hepsi de Muhammed adını taşıyan üç büyük İslam alimini, hoş bir tesadüfle tanımak ve onlardan istifade etmek nasip olmuştur. Her üç alim adına, Türkiye kurum ve bilim adamlarının öncülüğünde, vefatlarından sonra armağan kitapları çıkarılmış ve uluslararası seviyede sempozyumlar düzenlenmiştir. Hepsinin ruhları şâd ve mekânları cennet olsun.

Çocukluğundan itibaren, eğitim hayatı boyunca Hamza Aktan'da önemli iz bırakan kişileri, yukarıda sözünü ettiğimiz söyleşideki şu cümlelerinden öğreniyoruz:

“Kestanepazarı öğrenci yurdunda iken akâid dersine giren hocamız Hacı Salih Tanrıbuyruğu, adı gibi gerçekten sâlih bir insandı. Tahir dedemden sonra tanıdığım olgun bir insandı. Duruşuyla, davranışıyla insana saygı telkin ederdi. İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü'nde tasavvuf dersine giren hocamız Mahir İz de bizim üzerimizde iz bırakanlardandır. Millî Mücadele yıllarında ilk mecliste zabıt kâtipliği yapmış; bilgisi, tecrübesi ve olgun ahlâkıyla bize kâmil insan örneğini göstermiştir. Benim Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslam Hukuku asistanı olarak göreve başladığım yıllarda, İslam Hukuku alanında doktora danışmanlığı yapacak bir öğretim üyesi yoktu. Bize danışmanlık yapacak hocayı kendimiz arayıp buluyorduk. Ben önce Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi, Türk vatandaşlığına geçmiş Fas'lı bir ilim adamı olan rahmetli Prof. Dr. Muhammed Tancî ile görüştüm. Bana doktora çalışmasında danışmanlık yapmayı kabul etti. Doktoraya devam ederken hocam rahmetli oldu. Bunun üzerine Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'ne gelerek hadis dersleri vermeye

başlamış olan Saraybosnalı hocamız Prof. Dr. Muhammed Tayyib Okıç ile çalışmama devam ettim. Doktora sınavımda jüri üyesi olarak Muhammed Hamidullah Hoca bulunmuştu ki bunu kendim için şeref kabul ediyorum. Türkiye'de ilahiyat eğitiminin seviye kazanmasında sözünü ettiğim hocalarımıza ilaveten Prof. Dr. Salih Tuğ hocamızı da yad etmek isterim. Pek çok genç akademisyenin yetişmesinde büyük pay sahibidir..."

Hamza Aktan kendi alanında formasyonunu geliştirmek için Hukuk Fakültesi lisans programına devam etmek istiyordu. Doktorasını 1976'da tamamladığı sene, bu niyetle Üniversitelerarası Seçme Sınavına girdi. Sınavda başarılı olup İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kayıt yaptıınca sorumluluğu daha da arttı. Hukuk Fakültesi'nde devam mecburiyetinin olmaması onun için bir avantaj olarak görülebilir. Ancak sınav dönemlerinde İstanbul ile Erzurum arasında âdeta mekik dokuması kaçınılamaz bir zorunluluktur. Karayolu ile yapılan ve yirmi saatten fazla süren bu yolculuklar dört yıldan fazla sürmüştür. Bu sürecin vereceği yorgunluklar bir yana, böylesi durumlarda yönetimden izin almak bile her zaman kolay olmuyordu. Öte yandan öğretim elemanı sayısı yeterli gelmediğinden, kendi fakültesinde vermekle görevlendirildiği lisans derslerini de yürütmek durumundaydı. Evli ve çocuklu bir kişi sıfatıyla iki fakülteden birinde hoca, diğerinde öğrenci olarak görevlerini yerine getirirken, bir yandan da doçentlik tezini hazırlıyordu. İlahiyat fakültelerinde görev yapan İslam hukukçularının, aynı zamanda hukuk fakültesini de bitirmiş olmaları sık karşılaşılan bir durumdur. Ancak doktorasını tamamladıktan sonra, Hukuk Fakültesi'ne başlayıp bitiren bir hocamız var mıdır bilmiyorum. Zira lisans tahsili için ileri sayılabilecek bir yaşta, üniversite sınavını kazanmak ve dile getirilen şartlar altında zor sayılabilecek yeni bir programdan mezun olmak kolay olmasa gerektir.

Yoğun geçen yılların ardından 1980'de sene kaybetmeden Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Bundan bir yıl sonra da *İslâm'da Madenlerin Hukuki Statüsü* konulu çalışmasıyla alanında üniversite doçenti unvanını kazandı. 1982'den sonra kendi fakültesinde bölüm başkanlığı ve dekan yardımcılığı görevlerinde bulundu. 1989 yılında *Mukayeseli İslâm Miras Hukuku* başlıklı eseriyle profesör kadrosuna atandı. 1992'de atandığı rektör yardımcılığı görevi 2000 yılına kadar iki dönem devam etti. 2003 yılında, Prof. Dr. Ali Bardakoğlu'nun Diyanet İşleri Başkanlığı döneminde, görevlendirme usulü ile Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanı olarak tayin edildi. 28.06.2011 tarihinde yaş haddinden emekli oluncaya kadar bu görevde kaldı. Kendisi İrfan Yücel'den sonra bu kurulun başkanlığını en uzun süre yapan kimsedir.

Günümüzde İslam'ın nasıl yaşanıp temsil edilmesi gerektiği konusundaki düşüncesi şöyledir:

“Güncellenecek olan şey bizim din konusundaki bilgilerimizdir. Yoksa Kur’an ve sünnet elbette değişmez. İbadetler, ahlâk kuralları ve iman esasları değişmez. İctihada açık olan muamelat alanındaki bilgilerimiz ise, kıyamete kadar değişen ve gelişen şartlara göre güncellenecektir. Çünkü hayat durmuyor. Bilim ve teknolojideki gelişmeler toplumların bünyesinde ekonomik, sosyal ve kültürel değişimlere neden oluyor. Bu değişimlere paralel olarak bizim de, yüzyıllar öncesinin tarım toplumunun şartlarına göre oluşmuş muamelelere dair yorumlarımızı ve telakkilerimizi, sanayi ve bilgi toplumlarının şartlarına göre güncellememiz gerekiyor...”

İyi derecede Arapça, Farsça ve İngilizce bilirdi. İfa ettiği akademik ve idari görevleri sırasında, yerli ve yabancı çok sayıda bilim, iş ve devlet adamıyla tanışıp görüşme imkânı buldu. Ayrıca uzun süreli olmasa da Amerika, Avrupa, Ortadoğu ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine seyahatler yapmıştır. Bu sayede, kendisi aynı zamanda iyi bir dinleyici ve gözlemci olduğundan hayata dair önemli bilgi ve tecrübeler edinmişti.

Emekliye ayrıldıktan sonra evini İstanbul’a taşıdı. Kışın İstanbul Üsküdar’da yazın Balıkesir’in Edremit ilçesine bağlı Altınoluk’ta ikamet ediyordu. Menhus pandemi-den sonra dört mevsimi Altınoluk’ta geçirmeye başlamıştı. Orada hastalanarak 08 Şubat 2022 tarihinde dâr-i bekâya irtihal etti. Cenazesi, çocuklarının isteğiyle Altınoluk mahallesine 3 km mesafede bulunan Avcılar mezarlığına defnedilmiştir.

Akademik ve özel hayatında hiç kimseye yük olmamıştır. Aksine yeri geldiği zaman, başkalarının yükünü hafifletmek adına fedakârlık etmekten kaçınmamıştır. Bir akademisyen olarak çok sayıda öğrencisinin ve genç meslektaşının ilim yolunda ilerlemesi için bilgi ve desteğini asla esirgememiştir. Yaptığı bilimsel yayınlar ve danışmanlığını yürüttüğü yüksek lisans ve doktora tezlerine ait bilgiler aşağıdaki listelerde gösterilmiştir.

Hepsi de erkek olmak üzere dört çocuğu vardır. En büyükleri Mehmet ve onun küçüğü Fuat endüstri mühendisi olmuşlar ve yurt dışında doktoralarını yapmışlardır. Büyüğü bir üniversitemizde profesör unvanıyla çalışmalarına devam etmektedir. Küçüğü ise yurt dışında bulunan uluslararası büyük bir şirketin, alanıyla ilgili biriminde yönetici konumundadır. Oğullarından üçüncüsü Turgut mimar, dördüncüsü Yunus Sadi eczacı olup kendi mesleklerini icra etmektedirler.

Sabır, güçlü irade, sükûnet ve vakar rahmetlinin en belirgin özelliği idi. Biz kendisinden razı idik; Allah da ondan razı olsun. Ruhunu şâd ve mekânını cennet eylesin. Geride kalanlarına, meslektaşlarına ve sevenlerine hayırlı ve uzun ömürler versin.

“كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ” [Her canlı ölümü tadacaktır; sonunda dönüp huzuruma geleceksiniz (Ankebût Suresi 29/57)].

Kitap ve Kitap Bölümleri

1. *İslâm'da Madenlerin Hukukî Statüsü*, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Yayını, Erzurum 1986.
2. *Mukayeseli İslam Miras Hukuku*, İşaret Yayınları, İstanbul 1991.
3. "Enflasyon ve İslâm Ekonomi Politikası İçinde Enflasyona Karşı Alınabilecek Önlemler", *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983, s. 131-144.
4. "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara 1992, Cilt II, s. 396-433.
5. "İslâm'a Göre Kadının Sosyal Aktivitesi", *Sosyal Hayatta Kadın*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1996, s. 255-268.
6. "Seferîlikte Zaman ve Mesafe Kriteri", *Seferîlik ve Hükümleri*, Ensar Neşriyat İstanbul 1997, s. 227-238.
7. Muhammed Hamidullah, "İslam'da Anayasa", Çev. Hamza Aktan, *İslam Anayasa Hukuku*, Beyan Yayınları, ed. Vecdi Akyüz, İstanbul 1998, s. 73-86.
8. Muhammed Hamidullah, "İslâm ve Roma Hukuku Münasebetleri", Çev. Hamza Aktan. *İslâm'ın Hukuk İlmine Katkıları*, ed. Vecdi Akyüz, Beyan Yayınları, İstanbul 2000, s. 259-271.
9. "Kur'an ve Sünnet Işığında Terör ve İntihar Eylemleri", *İslam'a Göre Terör ve İntihar Saldırıları*, ed. E. Çapan, İstanbul 2004, s. 37-55.
10. "Kur'an ve Ehl-i Sünnet Kaynaklarına Göre Hazret-i Peygamber Örneğinde Siyaset", *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 313-344.
11. "Kur'ân ve Sünnet Işığında Zimmîlerin Hak ve Yükümlülükleri", *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitab [Tartışmalı İlmî Toplantı]*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 363-393.
12. "İslam Hukukunda İstihsan Ufku", *İslami İlimlerde Metodoloji (Usûl) Meselesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2009, Sayı 3, s. 71-125.
13. "Düşünce Ekolleri Ehl-i Sünnet Mezhebi" *Evrensel Mesajlar*, İslâm'a Giriş, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, 3. Baskı, Ankara 2010, s. 155-164.
14. "Fetva Dili ve Türkiye'de Sağlık Alanındaki Fetva Uygulaması [Diyanet tecrübesi]" *Tıp ve Fetva İslam Hukuku Bakımından Tıbbî Konularda Karar Verme Süreci-1*, ed. Halil Ertin, İSAR Yayını, İstanbul 2012, s. 85-94.

Makale ve Bildirileri

1. Muhammed Hamidullah, "Ramazan Orucunun Hikmeti", Çev.: Hamza Aktan, *İslâm Medeniyeti*, 1967, cilt: I, Sayı: 5, s. 7-13.
2. "Meksika Seyahati", T. B. Irving'den çeviri, *Nesil [Aylık Fikir Dergisi]*, İstanbul 1977, Sayı 6, s. 39-42; Sayı 7, s. 44-47.

3. “İslâm’da Emek ve Sermaye ilişkisi”, *İslâm’da Emek ve İşçi-İşveren Münasebetleri (Tebliğ Metinleri)*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1986, s. 337-354.
4. “İslam Hukukunun Dinamizmi”, *Dünden Bugüne İslam Dünyasında Zihniyet Değişikliği ve Çağdaşlaşma Problemleri Sempozyumu* (16-17 Haziran 1990 Bursa), Ensar Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 85-91.
5. Ceza Hukukunda İslam ile Vücuda Gelen Yeni Ebedi Telakkiler, *Ebedi Risalet Sempozyumu*, İzmir 1993, s. 191 vd.
6. “Çağa Uyum Açısından İslâm Hukuku”, *Kalem ve Onur*, Erzurum 1994, Sayı 3, s. 27-28.
7. “Çağdaşlaşma Sürecinde İslâm Hukuku”, *İslâm ve Modernleşme, II. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı*, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayını. İstanbul 1997, s. 167-180.
8. “Ticaret Hukukunun Yeni Bazı Problemleri Üzerine İslâm Hukuku Açısından Bir Değerlendirme (Borsa, Teminat Mektubu, Leasing)”, *I. Uluslararası Ticaret Hukukunun Meseleleri Kongresi*, ed. Mehmet Bayyığıt, Kombad Yayınları, Konya 1997, s. 209-228.
9. “Kur’an ve Sünnet Işığında Düşünce ve İnanç Özgürlüğü”, *Uluslararası Avrupa Birliği Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, ed. Yaşar Çolak, Ankara 2000, C. II, s. 72-89.
10. “Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur’anî Yaklaşım”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, Sayı: 16, s. 59-79.
11. “Kur’an’a Göre Boşanma Prosedürü”, *Dinî Araştırmalar*, 2002, C. 5, Sayı 14, s. 5-16.
12. “Bazı Yanlış Telâkkilerin Kur’an Hakemliğinde Yeniden Değerlendirme İhtiyacı”, *II. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 2003, s. 260-279.
13. “Günümüz Fıkhnınin Fakîhte Aranan Şartlar Bakımından Yeniden Bir Değerlendirilmesi”, *Güncel Dinî Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı* [02-06 Ekim 2002 Ankara, Tebliğ ve Müzakereler], Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara 2004.
14. “Hz. Peygamber Dönemi Gıda Fiyatları Ölçeğinde Fıtır Sadakasının Günümüz Şartlarındaki Kıymeti Üzerine Bir Etüt”, ed. Yunus Vehbi Yavuz, *Zekât Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri]*, Bursa, 2006, s. 151-157.
15. “Klâsik Fıkhta Usûl ve Pratik Karşılaştırması”, *İslam Fikhını Nasıl Anlamalıyız [Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri]*, ed. Yunus Vehbi Yavuz, KURAV Yayını, Bursa 2006, s. 177-188.
16. “Recm Cezası Örneğinde Sosyal Değişim Olgusu ve Kur’an”, *Çağımızda Sosyal Değişme ve İslâm (Kutlu Doğum Sempozyumu 2002)*, Ankara 2007, s. 414-426.
17. “Hakkında Nas Olmayan Gıda Maddelerinin Dinî Hükümünün Belirlenmesi”, *Günümüzde Helal Gıda Sempozyumu* (26-28 Kasım 2011 Afyonkarahisar), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 2013. s. 57-75.

Ansiklopedi Maddeleri

1. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Âkile*” maddesi, 1989, Cilt 2, s. 248-249.
2. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Damân*” maddesi, 1993, 450-453.
3. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Define*” maddesi, 1994, Cilt 9, s. 87-88.
4. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Derek*” maddesi, 1994, Cilt 9, s. 170-171.
5. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Emanet*” (Fıkıh terimi olarak) maddesi, 1995, Cilt 11, s. 83-84.
6. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Evlât*” maddesi, 1995, Cilt 11, s. 526-527.
7. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Hacb*” maddesi, 1996, Cilt 14, s. 424-425.
8. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*İhrâz*” maddesi, 2000, Cilt 21, s. 542-544.
9. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*İhyâ*” maddesi, 2000, Cilt 22, s. 7-9.
10. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*İstihkak*” maddesi, 2001, Cilt 23, s. 336-337.
11. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*İstîlâd*” maddesi, 2001, Cilt 23, s. 361-362.
12. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*İstimplâk*” maddesi, 2001, Cilt 23, s. 364-366.
13. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*İstisnâ*” maddesi, 2001, Cilt 23, s. 393-396.
14. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Kazf*” maddesi, 2002, Cilt 25, s. 148-149.
15. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Kefâet*” maddesi, 2002, Cilt 25, s. 166-168.
16. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Kismet*” maddesi, 2002, Cilt 25, s. 497-498.
17. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Maden*” maddesi, 2002, Cilt 27, s. 306-310.
18. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Miras*” maddesi, 2002, Cilt 30, s. 143-145.
19. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Red*” maddesi, 2002, Cilt 34, s. 511-512.
20. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Sihriyet*” maddesi, 2009, Cilt 37, s. 111-112.
21. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Tehârüc*” maddesi, 2009, Cilt 37, s. 319.
22. TDV İslâm Ansiklopedisi, “*Zevi'l-Erhâm*” maddesi, 2013, Cilt 44, s. 307-308.
23. İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, “*Evlât Edinme*” maddesi, MÜİFV Yayını, İstanbul 1997, Cilt I, s. 509.
24. İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, “*Nikâh*” maddesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (MÜİFV) Yayını İstanbul 1997, Cilt III, s. 485-488.
25. İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, “*Nişanlanma*” maddesi, MÜİFV Yayını, İstanbul 1997, Cilt III, s. 494-496.
26. İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, “*Sıhrî Hısmılık*” maddesi, MÜİFV Yayını, İstanbul 2006, Cilt IV, s. 117-118.
27. İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, “*Talâk*” maddesi, MÜİFV Yayını, İstanbul 2006, Cilt IV, s. 238-245.
28. İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, “*Velâyet*” maddesi, MÜİFV Yayını, İstanbul 1997, Cilt IV.

29. İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, “Vesayet” maddesi, MÜİFV Yayını, İstanbul 1997, Cilt IV, s. 456-458.

Danışmanlığını Yaptığı Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri

1. Murtaza Köse, İslam Kamu Hukuku Konusu Olarak İrtidat ve Mürtedin Hükmü, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans 1. Tezi, Erzurum 1991.
2. Nuri Kahveci, Türk Ceza Kanunu ile Mukayeseli Olarak İslam Ceza Hukukunun Ayırıcı Özellikleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1991.
3. Hüseyin Öztürk, İslam Hukukunda İşçi-İşveren Münasebetleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1993.
4. H. İbrahim Acar, İslam Aile Hukukunda Kadınlara Tanınan Mali Haklar, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1994.
5. Halil Karapınar, Medeni Hukuk ve İslam Hukukunda Kadının Boşanma Hakkı (Mukayeseli), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1995.
6. Murtaza Köse, İslam Hukukunda Anonim Ortaklıklar, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 1996.
7. Mücahit Çolak, İslam Ceza Hukukunda Hadler ve Hadlerde Beyyine Külfeti, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1996.
8. Veysel Nargül, İslam Aile Hukukuna Göre Mal Rejimleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1997.
9. Nuri Kahveci, İslam Borçlar Hukukunda Tazminat, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 1997.
10. Zeki Koçak, Nüzul ve Vürud Sebeplerinin Ahkâma Etkisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1997.
11. Ertuğrul Görgülü, İslam Ceza Hukukunda Cezaların İndirimi Problemi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1997.
12. Sahip Beroje, İslam Ceza Muhakemesi Hukukunda Beyyine Külfeti ve İspata Hâkim Esaslar, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 1999.
13. Gülsüm Sarıdaş, İslam Hukukunda Kadının Resmi ve Kurumsal Alanlarda Sosyal Aktivitesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2000.
14. Mehmet Köroğlu, İslam Ceza Hukukunda Ölüm Cezası ve İnfaz Usulleri, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2004.
15. Veysel Nargül, Kur'an ve Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Cihad, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2005.

16. Ahmet Kurucan, İslam Hukukunda Düşünce Özgürlüğü, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2006.
17. Selma Eşkan, İslam Aile Hukukunda Evlilik Engeli Olarak Din Farkı Problemi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2007.
18. Gülay Coşkun, Kur'an ve Sünnet Perspektifinde Fitne Kavramı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2010.